

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Інформаційно-аналітичний матеріал

В. В. Токман, к. філос. н., головний консультант
 відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства
 центру суспільних досліджень Національного інституту стратегічних
 досліджень

Розглянуто вплив пандемії COVID-19 на функціонування церков і деномінацій. Проаналізовано обмеження релігійної свободи в різних країнах світу. Наведено висновки та надано рекомендації, які можуть бути враховані органами влади при реалізації державної політики щодо сфери свободи совісті та свободи релігії в умовах пандемії.

Висновки

Пандемія коронавірусу істотно вплинула на світову конфесійну спільноту. Багато церков і деномінацій зіткнулися з прямими обмеженнями власної діяльності. В кожній окремій країні ці обмеження мають свою специфіку та характеризуються різним ступенем гнучкості в залежності від поточної ситуації. Реакція конфесій на відповідні заборони також виглядає варіативною – від розуміння та сприяння органам влади до вияву непокори і свідомого порушення карантинного режиму. У середовищі екстремістських релігійних течій на кшталт «Аль-Кайди», «Ісламської держави» COVID-19 розглядається навіть як додаткова зброя проти невірних¹.

Розповсюдження пневмотропного вірусу спонукало релігійні організації до масштабної імплементації нових форм комунікації з власними послідовниками. Трендом сьогодення є так звана «прискорена дигіталізація» – спілкування церков з вірянами та останніх між собою шляхом онлайн технологій. Вона,

¹ «Ісламська Держава» й «Аль-Кайда» назвали коронавірус «воїном» Аллаха / РІСУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/terrorism/79639/

безумовно, спонукатиме в подальшому до переосмислення релігійними організаціями звичних, традиційних форм духовно-культурної діяльності.

Нинішня пандемія також поставила найбільші церкви світу перед складною дилемою – подбати про здоров'я вірян чи, незважаючи ні на що, зберігати вірність усталеним традиціям.

Світовий досвід

Обмеження, які запровадили різні країни через поширення пандемії COVID-19, торкнулися і діяльності конфесій. Мета таких обмежень – унеможливити масові скупчення людей, що є безпосереднім наслідком культурної практики релігійних організацій. Йдеться про богослужіння, молитовні зібрання, святкові, поминальні, ритуальні дієства тощо. Жорсткість карантинних заходів в кожній країні обумовлювалася цілою низкою факторів: кількістю хворих, темпами поширення коронавірусу, релігійністю населення, наближенням визначних релігійних свят, політичним режимом, врахуванням досвіду інших країн, рекомендаціями ВООЗ.

Греція. В країні з 23 березня 2020 року запроваджено режим локдауну (суворої самоізоляції). Ним передбачено істотні заборони на публічну діяльність, включаючи проведення будь-яких масових релігійних служб у культових будівлях (дозволені богослужіння за зачиненими дверима з паралельною відеотрансляцією та індивідуальні молитви у храмах).

Православна церква, яка у Греції має статус державної та охоплює близько 95 % населення, спробувала оскаржити владні рішення, спрямовані на обмеження релігійної діяльності. Однак суд підтвердив законність ухвали уряду.

З метою пошуку компромісу прем'єр-міністр Греції К. Міцотакіс за участі головного епідеміолога країни та представника міністерства охорони здоров'я наприкінці березня провів зустріч з предстоятелем Елладської православної церкви архієпископом Ієронімом та низкою інших високопоставлених священнослужителів. Очільник уряду зумів переконати ієрархів у необхідності тимчасового закриття культових закладів.

1-го квітня 2020 року Священний синод ЕПЦ на своєму позачерговому засіданні, яке проходило у форматі телеконференції, звернувся до віруючих з офіційною заявою прислухатися до вимог уряду та утриматися від відвідування церков. Водночас було прийняте рішення перенести урочисте святкування Великодня на ніч з 26 на 27 травня поточного року у разі спаду пандемії корона вірусу (аналогічне рішення ухвалила Антіохійська православна церква).

У Вербну неділю всі служби у Греції відбувалися за закритими дверима. Однак без порушень карантину не обійшлося. Грецький уряд навіть звернувся до прокуратури з проханням висунути обвинувачення проти двох священників з Афін та острова Корфу, котрі всупереч закону та наказів Священного синоду надавали

причастя, наражаючи тим самим на небезпеку вірян.

До святкування Великодня було вжито додаткових заходів. Зокрема, керівництво країни заборонило муніципалітетам доставляти Благодатний вогонь у будинки вірян, мотивуючи це загрозою зараження сотень муніципальних працівників. Окрім того, з вечора 18 квітня до опівночі 20 квітня за порушення протиепідемічних заходів грецька влада подвоїла розмір штрафів – зі 150 до 300 євро. Також були введені серйозні обмеження стосовно переміщення людей наземним, повітряним та водним транспортом до 27 квітня 2020 року.

Ізраїль почав запроваджувати елементи карантину з 9 березня 2020 року. Траплялося так, що уряд чи не щодня оцінював ситуацію та вводив додаткові обмежувальні заходи. Специфіка ситуації в країні полягає в тому, що одним з основних джерел поширення коронавірусної інфекції стала діяльність релігійних організацій. За інформацією місцевого МОЗу, 30 % хворих на COVID-19 були інфіковані в синагогах та духовних навчальних закладах. Тому рішення ізраїльського уряду про закриття синагог, мечетей, християнських храмів, культових будівель інших конфесій цілком логічне.

За словами прем'єр-міністра Ізраїлю Б. Нетаньягу, розповсюдженню коронавірусу посприяло також масове відзначення ізраїльтянами Пуриму (одне з найбільших єврейських свят) з 9 на 10 березня цього року. Враховуючи невтішний попередній досвід масштабного святкування в умовах пандемії, уряд країни вжив суворих превентивних заходів напередодні іншого відомого свята Песах. Зокрема, було введено комендантську годину на всій території країни з 15.00 8 квітня до 6.00 9 квітня. Одне із ключових обмежень комендантської години – заборона віддалятися більше, ніж на 100 метрів від власної оселі. Окрім того, з 19.00 7 квітня до 6.00 10 квітня запроваджувався режим локдауну – заборона залишати власну громаду, закриття магазинів, призупинення роботи громадського транспорту. Правда, обмеження стосувалися лише тих районів, де проживають євреї.

Серйозною проблемою для ізраїльської влади залишаються послідовники ортодоксального іудаїзму². Саме вони, в силу певного способу життя, виявилися найбільшими порушниками карантину, а відтак переносниками пневмотропного вірусу. Для наведення ладу серед ультраортодоксів довелося залучати не тільки поліцію, але й регулярну армію. Так, ізраїльські війська на початку квітня оточили місто Бней-Брак, фактично взявши його в облогу: обмежили в'їзди та виїзди з міста; хворих на коронавірус відправляли в лікарні; людей похилого віку вивозили у спеціально облаштовані готелі. У неділю, 12 квітня, працівники муніципалітету разом з поліцейськими закрили шість синагог в ультрарелігійному районі Бейт-Шемеш, в яких регулярно порушувалися карантинні вимоги. При цьому служителі

² Молот Торы / Коммерсантъ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www-kommersant-ru.cdn.ampproject.org/v/s/www.kommersant.ru/amp/4316558?_gsa=1&usqp=mq331AQFKAGwASA%3D&amp_js_v=0.1#ampshare=https%3A%2F%2Fwww.kommersant.ru%2Fdoc%2F4316558

правопорядку використовували зварювальні апарати, щоби «герметизувати» входи у будівлі. Проте навіть такі радикальні заходи не переконали всіх місцевих жителів.

Прем'єр-міністр Ізраїлю анонсував послаблення карантину з 19 квітня на два тижні. Якщо його результати не призведуть до нового сплеску епідемії, то відбуватиметься подальший процес пом'якшення.

Німеччина відноситься до тих європейських країн, де рівень інфікованості коронавірусом достатньо високий. У 20 числах квітня кількість інфікованих COVID-19 перевищила 150 тисяч чоловік.

Щоби протидіяти пандемії, федеральний уряд і керівництво федеральних земель ще 16 березня 2020 року погодило низку декретів стосовно обмеження соціальних контактів у суспільній сфері. Серед них – заборони зібрань у церквах, синагогах, мечетях, молитовних зустрічей прихильників інших конфесій.

Напередодні Великодня заступник міністра внутрішніх справ Німеччини М. Кербер провів зустріч з представниками християнської, єврейської та мусульманської громад, на якій зазначив про недоцільність зняття обмежень на релігійну активність. Відтак заборони на релігійні зібрання залишилися актуальними до 4 травні 2020 року.

Подальші перемовини між федеральним урядом та німецькими землями щодо перегляду заходів безпеки заплановані на 30 квітня 2020 року.

З 20 квітня 2020 року Німеччина все таки наважилася на часткове пом'якшення заборон. Проте дане рішення не стосується релігійної сфери, що викликало невдоволення у конфесійному середовищі. Найближчим часом має відбутися зустріч міністра внутрішніх справ Німеччини Х. Зеєхофера з представниками різних віросповідань, на якій особливо наполягає Католицька церква.

Доречно зауважити, що німецькі віряни намагалися у судовому порядку оскаржити заборони влади на релігійні зібрання. Спочатку суд у Гессені відхилив скаргу прихожанина-католика, який наполягав, що заборона богослужінь є непропорційною відповіддю на загрозу вірусу. Пізніше адміністративний суд у Берліні відкинув термінову скаргу однієї католицької громади, яка хотіла домогтися дозволу на проведення богослужіння у кількості не більше 50 осіб³.

Судові рішення мотивували католицьку і протестантську спільноти з розумінням поставитися до існуючих заборон та відсвяткувати Великдень удома.

Сербія. В країні уведено жорсткі карантинні обмеження. Заборонені усі масові заходи. На вулицях та у парках діє правило «не більше двох». На вихідні, починаючи із 13.00 суботи і до 5.00 понеділка, запроваджується комендантська година.

³ Німецькі суди підтвердили: ніяких Богослужінь на Великдень / Європейська правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/04/8/7108511/>

Урядові рішення призвели до сперечань з місцевою православною церквою, котра вимагала пом'якшення заборон. Після проведених дискусій Архієрейський синод Сербської православної церкви 28 березня 2020 року врахував рекомендації уряду про відміну колективних богослужінь. Вірян благословили дивитися служби по телебаченню та онлайн. В храмах служіння мають відбуватися тільки за участю священника і кліру. Ієрархи СПЦ також наголосили, що причастя не відмінюється, а тому духовенству потрібно завчасно домовлятися зі своїми прихожанами для його здійснення. Натомість таїнство хрещення необхідно відкласти до покращення ситуації. Похорони мають проводитися з якомога меншою кількістю учасників.

Однак за декілька днів до Великодня синод СПЦ звернувся до керівництва країни із закликом призупинити дію комендантської години 19 квітня, щоби віруючі могли відвідати храми. Звернення церковних ієрархів стало неочікуваним для сербської влади, оскільки в ході недавніх перемовин між президентом країни О. Вучичем та патріархом СПЦ Іринеем була досягнута домовленість, що цього року служби у храмах на Пасху відбудуться без прихожан. Особливо критично на заяву синоду відреагували медики, які розцінили дії СПЦ як «заперечення усього зробленого у боротьбі за життя людей»⁴.

У кінцевому підсумку влада Сербії ввела на усі дні православного Великодня тотальну (84-часову) комендантську годину – із 17.00 п'ятниці до 5.00 вівторка. В цей час людям заборонено покидати власні домівки. Найжорсткіша міра з моменту запровадження карантину.

Білорусь належить до тих небагатьох країн (приклад – Швеція), яка й досі не запровадила жодних обмежень, спрямованих на протидію поширенню пандемії коронавірусу. Темпи інфікування в РБ подібні до українських. 21 квітня ВООЗ закликала білоруську владу хоча б вжити заходів стосовно фізичного дистанціювання між людьми.

Відповідно в країні не здійснювалося ніяких обмежень релігійної активності.

Президент Білорусі О. Лукашенко особисто розцінює розмови про особливу небезпеку COVID-19 «нагнітанням пристрастей». На Великдень глава держави разом із молодшим сином відвідав Свято-Благовіщенський храм у селі Малі Ляди. При цьому він подякував парафіянам, які відвідали службу та зауважив, що не вітає тих, «хто закриттям людям дорогу до храму».

Саудівська Аравія. Королівство розпочало боротьбу з пандемією з ізоляції східного регіону Катіф (8 березня 2020 року), більшість населення в якому становлять шиїти. Офіційна версія влади – коронавірус проник із сусіднього Ірану.

⁴ Сербская церковь воссоединилась с государством /Коммерсантъ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/4325770>

По мірі поширення інфекції вживалися більш суворі заходи. Уже 20 березня вперше в історії закрили головні святині мусульман – Велику мечеть в Мецці та Мечеть пророка у Медині. Паломникам заборонили в'їзд до країни з метою здійснення малого хаджу (умри). Наприкінці місяця рішенням короля Салмана на території королівства запроваджено комендантську годину. У великих містах вона цілодобова. Мекка і Медина закриті на в'їзд і виїзд, суттєво обмежені пересування жителів по локаціях (виходити на вулицю можна лише з 6.00 по 15.00 за умови дотримання відповідних правил).

Спочатку планувалося скасувати обмеження 13 квітня, але вони були подовжені на невизначений термін до особливого розпорядження. Заборонені поїздки між 13 регіонами королівства. Скасовані масові відправи релігійних обрядів, проведення колективних п'ятничних молитов. Кордони країни для іноземців закриті.

Саудівська влада дає зрозуміти мусульманському світові, що поспішати з оформленням документів для звершення великого паломництва (заплановане на 28 липня – 2 серпня 2020 року) не потрібно. Його проведення залишається під великим питанням, оскільки означатиме наплив мільйонів паломників, що вельми небезпечно в умовах пандемії.

Щоби не порушувати карантинних обмежень, різні церкви і конфесійні спільноти вдавалися до оригінальних способів донесення прихожанам Слова Божого. Креативом вирізнялися **США**⁵. У Південній Кароліні віряни Cross Church Community провели пасхальні богослужіння у кінотеатрі Highway буквально «на колесах». Члени церковної громади, не виходячи з автомобілів, налаштувалися на відповідну радіостанцію і слухали пастора Тейлора Берджесса, який проповідував з даху свого трейлера. Інший пастор Аарон Гудро звершував проповідь та її музичний супровід з даху Першої баптистської церкви у Плейстоу (штат Нью-Гемпшир). А віруючі у цей час знаходилися у своїх авто.

Своїх зарубіжних колег підтримали парафіяни Одеської народної церкви. Святкову пасхальну молитву і концерт протестанти провели на парковці у сквері Гамова. У заході взяли участь понад 50 автомобілів, в багатьох з них перебували цілі родини. Для дотримання правил карантину організатори розробили спеціальну сигнальну систему. На відозву «Христос Воскрес» автопаства відповідала гучним звуком клаксонів, а замість оплесків включала аварійну систему.

Хоча креативний підхід та онлайн спілкування релігійних організацій зі своїми послідовниками під час карантину стали нормою у багатьох країнах, трапляються і виключення.

⁵ От заездных театров до онлайн-сервисов: церкви празднуют Пасху безопасным и творческим образом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://edition.cnn.com/2020/04/12/us/easter-church-services-trnd/index.html>

У *Китаї* присутність конфесій в інтернет-просторі суворо регламентована. Спеціальний закон 2018 року стверджує, що «жодним організаціям чи особам не буде дозволено здійснювати трансляцію чи трансляцію релігійних заходів, включаючи молитву, спалення пахощів, обряди, співи священних писань, проведення Імші, поклоніння чи прийняття хрещення в Інтернеті у вигляді тексту, фотографії, аудіо чи відео»⁶.

Передавати релігійні служби через інтернет у КНР дозволено небагатьом конфесійним організаціям. Для цього потрібно пройти державну реєстрацію та приєднатися до одного із двох об'єднань – Патріотичного руху або Китайської патріотичної католицької асоціації. Проте їхнє функціонування ретельно контролюється.

Релігійним організаціям в Китаї заборонено критично висловлюватися стосовно урядової політики та поширювати інформацію про пандемію, не схвалену владою. Бюро громадської безпеки проводить регулярні мережеві інспекції кожної з офіційно діючих релігійних груп, особливо жорстко в умовах поширення коронавірусу.

Мільйони християн у КНР задовольняють свої духовні потреби у підпільних церквах. Спроби багатьох пасторів таких церков поспілкуватися з паствою в онлайн режимі під час пандемії була заблокована спецслужбами.

Китай посилив переслідування на релігійному ґрунті впродовж періоду розповсюдження COVID-19.

В *Україні* приписи влади щодо обмеження діяльності релігійних організацій на період карантину виявилися доволі розмитими. У постанову Кабінету Міністрів України № 211 від 11.03.2020 р. «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» неодноразово вносилися зміни і доповнення. Якщо у початковому варіанті підзаконного акту під заборону підпадали масові заходи, у тому числі організовані релігійними організаціями, в яких брали участь понад 10 осіб, то 2 квітня цього року уряд змінив вказане формулювання, наголосивши, що забороняється проведення масових заходів, зокрема релігійними організаціями. Водночас на офіційному веб-порталі КМУ зазначалося, що про закриття церков не йдеться.

Такі загальні сентенції призвели до появи різноманітних тлумачень, пояснень, інтерпретацій стосовно обмежень на свободу віросповідання. До прикладу, експерти Інституту релігійної свободи зауважили, що йдеться про обмеження лише колективного вияву останньої, «однак інша релігійна діяльність, зокрема домашні зібрання віруючих, соціальна допомога нужденним та, тим більше, приватний вияв

⁶ Китай забороняє церквам онлайн трансляції навіть під час пандемії / РІСУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/world_news/79604/

релігійної свободи у даному випадку не підлягають обмеженням»⁷. Багатьох (священнослужителів, вірян, пересічних громадян) цікавило питання, а як бути із храмами, молитовними будинками, іншими місцями культово-ритуальних дій: що власне в них можна практикувати? Оскільки офіційної відповіді не було, то глави церков і деномінацій на підставі окремих положень урядової постанови, чинного законодавства про санітарні норми, зарубіжного досвіду почали розробляти методичні поради з приводу того, як віруючим поводити себе під час карантину.

Дійсно реальною проблемою для конфесій виявилось виконання рішення уряду про карантинні обмеження представниками держави та місцевої влади в регіонах. За відсутності однозначного розуміння постанови № 211 в деяких випадках справа доходила до вимог повного закриття храмів. В результаті Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій незадовго до святкування Пасхи звернулася до прем'єр-міністра України Д. Шмигала та Міністерства внутрішніх справ України з власними пропозиціями, покликаними забезпечити конституційне право на свободу віросповідання під час карантину. Також ВРЦіРО закликала уряд зробити уточнення до постанови № 211 та надати відповідні роз'яснення місцевим органам поліції і місцевої влади заради уникнення непорозумінь і хаосу впродовж відзначення пасхальних свят.

Необхідно підкреслити, що Православна церква України, Українська греко-католицька церква, Римсько-католицька церква в Україні демонструють високий рівень дисципліни в умовах карантинних обмежень, передусім, в силу дотримання рекомендацій Вселенської патріархії та Ватикану.

Вселенський патріарх Варфоломій ще в середині березня заборонив проводити церковні служби і таїнства. У Константинопольському патріархаті закликали людей обмежити будь-які подорожі, залишатися вдома та слідкувати за богослужіннями в онлайн режимі. Релігійні служби дозволені тільки у монастирях виключно для чернечих співтовариств. Напередодні Великодня Варфоломій ще раз наголосив, що церкви будуть закритими, а віруючим необхідно заради безпеки перебувати у домівках. За його переконанням, подібні обмежувальні рішення влади не є рішеннями проти віруючих.

Ватикан з 10 березня заклав для відвідувачів площу Святого Петра і однойменну базиліку, у Римі також закрили всі ватиканські музеї та музеї при папських базиліках. Були відмінені попередньо заплановані пасхальні публічні заходи. Всі богослужіння в рамках Страсної п'ятниці, у яких зазвичай беруть участь тисячі людей з усього світу, цього рік пройшли без «фізичної присутності віруючих». Окрім того, усі аудієнції та недільні проповіді Папи Римського Франциска вирішено проводити у форматі відеотрансляцій, котрі будуть доступні в режимі реального часу на офіційному сайті Ватикану.

⁷ Роз'яснення ІРС: введення карантину і релігійна свобода в Україні / ІРС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua/2020-03-quarantine-introduction-coronavirus-religious-freedom-ukraine>